

Прэдыкатыўныя значэнні ў структурна-сінтаксічных мадыфікацыях

На сучасным этапе назіраецца значнае пашырэнне адзінак дынамічнага сінтаксісу, што абумоўлена антрапацэнтрычным характарам маўлення і тэндэнцыяй да актуалізацыі неабходнай інфармацыі. Таму мадыфіцыраваныя канструкцыі ўяўляюць значную цікавасць для даследчыкамі.

Адным са шляхоў аналізу і сістэматызацыі структурна-сінтаксічных мадыфікацый выступае тыпалагічнае мовазнаўства, тэарэтычная база якога дазваляе вызначыць спецыфічныя асаблівасці кожнай лінгвістычнай з’явы. Сучасныя канцэпцыі сінтаксічных тыпалогій падзяляюцца ў залежнасці ад параметраў сістэматызацы на кантэнсіўную (М. Н. Азімава, Г. П. Мельнікаў, А. Я. Міхневіч), парадку слоў (А. У. Цымерлінг), лінейнай паслядоўнасці ў сінтагмах (Л. Тэньер), граматыка-структурную (Д. Патэльберг), семантыка-дыстрыбутыўную (В. А. Круглякова, Н. У. Шматава), сінтактыка-семантычную (С. Кароляк), статальна-дынамічнай антыноміі (І. А. Неўская), структурна-граматычную (З. Салёні, П. Сіміч), структурна-семантычную (І. Дзягавец), логіка-сінтаксічную (Н. У. Князева), семантыка-граматычную (Р. Гжэгарчыкова, М. Энсі), тыпалогію семантычных адносін (Т. М. Андрэева), семантыка-сінтаксічная (Т. Я. Памыкалава, Э. Томпсан). Як бачна, у мовазнаўстве выпрацаваны багатыя метадалагічныя прынцыпы даследавання моўных з’яў. Аднак адзінкі дынамічнага сінтаксісу патрабуюць спецыфічных метадаў аналізу.

Асаблівую актуальнасць набывае вывучэнне спосабаў выражэння прэдыкатыўных катэгорый у структурна-сінтаксічных мадыфікацыях беларускай мовы. Важна выявіць кваліфікацыйныя, класіфікацыйныя і сістэмаўтваральныя параметры для аналізу і ўпарадкавання значэнняў тэмпаральнасці, персанальнасці і мадальнасці ў адзінках дынамічнага сінтаксісу.

Спецыфічнае асаблівасць структурна-сінтаксічных мадыфікацый заключаецца ў адсутнасці сродкаў выражэння прэдыкатыўных значэнняў. Таму ў якасці параметра тыпалогіі намі абрана кампенсаторная прыкмета. Выяўленне спосабаў і сродкаў выражэння прэдыкатыўных катэгорый дазваляе аб’яднаць іх у сістэму кампенсаторных сродкаў на аснове прыналежнасці да канкрэтнага моўнага ўзроўню – сінтаксічнага, марфалагічнага, лексічнага і інш. У сучасным мовазнаўстве назіраецца вывучэнне прэдыкатыўных катэгорый у інварыянтных канструкцыях і заснаваны на характары базавага сродку – дзеяслова, таму прэдыкатыўныя катэгорыі кваліфікаваліся як паняццёвыя сінтаксічныя катэгорыі (Г. А. Золатава) або сінтаксічныя катэгорыі, што выражаюць ацэнку рэчаіснасці (Л. І. Бурак), як актуалізацыйныя катэгорыі (М. У. Усеваладава) або семантычныя (семантыка-граматычныя) катэгорыі (Т. Р. Рамза). Падобныя канцэпцыі шырока

распаўсюджаны ў сучаснай сінтаксічнай навуцы, аднак абсалютна непрыдатныя для характарыстыкі спосабаў прэдыкатыўнай ацэнкі ў мадыфікацыях.

Адсутнасць базавага сродку выражэння прэдыкатыўнасці ў мадыфікаваных канструкцыях прадвызначае адлюстраванне названых значэнняў іншымі спосабамі і сродкамі (на гэтай падставе мы кваліфікавалі прэдыкатыўныя катэгорыі як функцыянальна-семантычныя). Для іх даследавання, сістэматызацыі і класіфікацыі патрэбна адпаведная метадалогія, аснову якой складае кампенсаторная прыкмета. Распрацаваная намі метадалогія, на наш погляд, валодае значнымі здольнасцямі для выяўлення сістэмы сродкаў выражэння прэдыкатыўных катэгорый і пабудовы кампенсаторнага поля. На нашу думку, тыпалагічная характарыстыка на аснове кампенсаторнай прыкметы дазволіць падзяліць сістэму аб'ектаў у залежнасці ад спосабаў і сродкаў кампенсацыі прэдыкатыўных значэнняў (тыпалагічна істотных п'якет) з далейшай класіфікацыяй у адпаведнасці з параметрамі тыпалогіі.

Пры пабудове тыпалогіі выражэння прэдыкатыўных катэгорый намі ўлічваліся наступныя характарыстыкі: узровень моўнай арганізацыі, спосаб кампенсацыі прэдыкатыўнага значэння і сродак (від кампенсаторнага кампанента). Эксплікацыя прэдыкатыўнага значэння ажыццяўляецца заўсёды на сінтаксічным узроўні, незалежна ад сродкаў і спосабаў кампенсацыі.

Асноўным параметрам тыпалагічнай характарыстыкі выступае сродак эксплікацыі прэдыкатыўнага значэння ў розных мадыфікаваных канструкцыях – эліптычных, з імпліцытнай семантыкай, сінтаксічнай рэдукцыяй і інш. Эксплікацыя значэнняў прэдыкатыўнасці кампенсаторнымі сродкамі вызначаецца рознымі фактарамі. Найбольш пішчанымі выступаюць структурныя фактары.

Структурная абумоўленасць эксплікацыі значэнняў тэмпаральнасці з дапамогай дэтэрмінаваных членаў сказа выражаецца ў канстантнай маркіроўцы значэння часу (як і семантыкі статальнай лакалізацыі). Пры адсутнасці іншых паказчыкаў у падоблага роду канструкцыях дэтэрмінаваныя члены маркіруюць тэмпаральны план значэннем выключна цяперашняга часу: *У іх (вачах) – паблажлівасць і трасу здзеку, а найбольш дык бяздоннага і нязбыўнага суму, пакуты* (Янка Брыль). Значэнне будучага ці прошлага часу ў эліптычных канструкцыях з дэтэрмінаванымі членамі прадугледжвае абавязковае ўжыванне дзеяслова быць у неабходнай тэмпаральнай мадыфікацыі: *За возерам была вёска / За возерам – вёска / За возерам будзе вёска*. Падобным чынам граматычныя значэнні выражаюцца ў іншых структурна-сінтаксічных мадыфікацыях – з дапамогай матэрыяльна выражанага дапаўнення ў канструкцыях з імпліцытнай семантыкай: *З я з ю л я . Ты тут ні пры чым. За ўсё адкажу сам. Б о н д а р . Хіба я пра гэта? Не маглі без парторга! Парушэнне! З я з ю л я . А што прапануеш – брыгадзірам? З я з ю л я . Яшчэ адзін! Статут партыі ведаеш? З я з ю л я . Крыўдна – столькі гадоў, а нічога а не паспеў! Б о н д а р . Гэта ты не паспеў? Давай рыхтавацца да сходу. Лічбы, факты... Людзі выступаць...* (А. Дзялендзік) і з дапамогай акалічнасці ў вытворных канструкцыях: *Наперадзе ў цябе – новае*

жыццё. Васьмігадзінны рабочы дзень, тэатр, кнігі...*Т а і с а* . Праз год, другі, калі гаспадарка пакоціцца ўніз, яны зразумеюць, каго страцілі! Што з табой? *Т а і с а* . Забудзь, выкінь з галавы! Пачні жыць, як людзі! *З я з ю л я* . Так, так. *Т а і с а* (налівае віно ў бакалы). Чын-чын, ды-рэктар! *З я з ю л я* . Так (А. Дзялендзік).

Граматычнае значэнне адасобленай акалічнасці (трыванне) маркіруе значэнне тэмпаральнасці ў канструкцыях ускосна – спосабам указання на адначасовасць ці паслядоўнасць падзей, што перадаюцца эліпсаваным дзеясловам і дзеепрыслоўем: *Над вёскай тут і там – маланка, распісваючы неба ад краю да краю* (Янка Брыль) або *Закончыўшы працу ў полі, калгаснікі па хатах* (У. Шахавец). Ускосны спосаб актуалізацыі тэмпаральнасці ўласцівы толькі эліптычным канструкцыям, дзе адасобленыя акалічнасці звязваюцца паўпрэдыкатыўнай сінтаксічнай сувяззю і ўказваюць на дадатковае дзеянне. Названы спосаб актуалізацыі тэмпаральнасці не ахоплівае з’явы, у якіх адасобленая акалічнасць маркіруе спосаб дзеяння, прычыну, умову, уступку ў сказах тыпу *Ня- гледзячы на дождж, дзеці ідуць на возера або выпадкі, дзе адасобленая акалічнасць звязваецца паясняльна-удакладняльнай сінтаксічнай сувяззю: Там, за гушчаром, – возера, чобнае возе* (І. Мележ). Не маркіруе значэнне тэмпаральнасці і адасобленае азначэнне, нават калі прымацоўваецца паўпрэдыкатыўнай сінтаксічнай сувяззю і выражаецца дзеепрыметнікам у сказах тыпу *Узрадаваныя навіною, дзеці ігравалі і веселі ў бок школы*, што тлумачыцца прыярытэтам атрыбутыўных уласцівасцей падобных канструкцый.

Як бачна, тэарэтычныя асновы кампенсаторнай сінтаксічнай тыпалогіі прыдатны для аналізу і сістэматызацыі спосабаў выражэння прэдыкатыўных значэнняў у структурна-сінтаксічных мадыфікацыях. Метадалагічныя прынцыпы дазваляюць выявіць, кваліфікаваць і сістэматызаваць сродкі эксплікацыі мадальнасці, тэмпаральнасці і персанальнасці ў адзінках дынамічнага сінтаксісу.

1. Азимова, М. Н. Сопоставительно-типологический анализ фразеологической системы таджикского и английского языков : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.20 / М. Н. Азимова ; Рос.-Таджик. ун-т. – Душанбе, 2006. – 49 с.

2. Мельников, Г. П. Системная типология языков: принципы, методы, модели / Г. П. Мельников ; Рос. акад. наук, Ин-т языкознания. – М. : Наука, 2003. – 393 с.

3. Міхневіч, А. Я. Праблемы семантыка-сінтаксічнага даследавання беларускай мовы / А. Я. Міхневіч ; Акад. навук БССР, Ін-т мовазнаўства. – Мінск : Навука і тэхніка, 1976. – 263 с.

4. Циммерлинг, А. В. Типологический синтаксис скандинавских языков / А. В. Циммерлинг. – М. : Яз. славян. культуры, 2002. – 895 с.

5. Теньер, Л. Основы структурного синтаксиса / Л. Теньер ; пер. с фр. И. М. Богуславского [и др.] ; общ. ред. В. Г. Гака. – М. : Прогресс, 1988. – 653 с.

6. Pottelberge, J. van. Defining grammatical constructions as a linguistic sign: the case of periphrastic progressives in the Germanic languages / J. van Pottelberge // Folia Linguistica. – 2007. – Vol. 41, Iss. 1/2. – P. 99–134.

7. Круглякова, В. А. Семантика глаголов вращения в типологической перспективе : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / В. А. Круглякова ; Рос. гос. гуманитар. ун-т. – М., 2010. – 25 с.
8. Шматова, Н. В. Типологическое описание семантики пространственных предлогов в и на на материале русского и скандинавских языков : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / Н. В. Шматова ; Рос. акад. наук, Ин-т языкознания – М., 2010. – 28 с.
9. Karolak, S. O założeniach składniowo-semantycznego opisu języków naturalnych / S. Karolak // *Studia z Filologii Pol. i Słowiańskiej* / Pol. Acad. Nauk, Inst. Sławistyki. – 2004. – Т. 39. – S. 219–228.
10. Невская, И. А. Типология локативных конструкций в тюркских языках Южной Сибири: на материале шорского языка : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.02 / И. А. Невская ; Рос. акад. наук, Ин-т филологии. – Новосибирск, 1997. – 45 с.
11. Saloni, Z. Składnia współczesnego języka polskiego / Z. Saloni, M. Świ- dziński. – Warszawa : Wydaw. Nauk. PWN, 2001. – 354 s.
12. Симић, Р. Српска синтакса : у 4 књ. / Р. Симић, Ј. Јовановић ; Филол. фак. у Београду [и др.]. – Београд [и др.] : Филол. фак. [и др.], 2002. – 4 књ.
13. Дяговец, И. И. Типология русских придаточных предложений нетипичного построения: синтаксические единицы с отклоняющейся структурой : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.01 / И. И. Дяговец ; Моск. гос. ун-т. – М., 2006. – 30 с.
14. Князева, Н. В. Семантико-синтаксические типы предложений с предикативным ядром N1-N1 : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Н. В. Князева ; Дальневост. гос. ун-т. – Владивосток, 2006. – 22 с.
15. Grzegorzczkova, R. Wykłady z polskiej składni / R. Grzegorzczkova. – Warszawa : Wydaw. Nauk. PWN, 2002. – 159 s.
16. Anstey, M. P. Functional discourse grammar – multifunctional problems and constructional solutions / M. P. Anstey // *Linguistics*. – 2008. – Vol. 46, Iss. 4. – P. 831–859.
17. Андреева, Е. Г. Сопоставительный анализ моделей глагольного управления в русском и английском языках : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19/ Е. Г. Андреева ; Ленингр. гос. ун-т. – Л., 1991. – 17 с.
18. Помыкалова, Т. Е. Семантико-типологический аспект фразеологического признака в русском языке : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.01 / Т. Е. Помыкалова ; Челяб. гос. пед. ун-т. – Волгоград, 2006. – 39 с.
19. Thompson, E. Temporal dependency and the syntax of subjects / E. Thompson // *J. of Linguistics*. – 2001. – Vol. 37, № 2. – P. 287–312.